

Інститут психології ім.Г.С.Костюка
АПН України

На правах рукопису

Палій Анатолій Андрійович

**Особливості статеворольових
уявлень дітей дошкільного віку**

19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 1996

157.015.3
КГ.36.070
ЛНБ України ім.В.Стефаніка

Дисертацією є

Робота виконана

00757089 (-)

ім.Г.С.Костюка АПН України.

Науковий керівник - кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник **Кулачківська С.Е.**

Офіційні опоненти - доктор психологічних наук, професор **Боршчевський М.Й.**
кандидат психологічних наук
Васютинський В.О.

Ведуча організація - Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського

Захист відбудеться 25 листопада 1996 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої ради Д.01.48.01. в інституті психології ім.Г.С.Костюка АПН України за адресою: 252033, Київ - 33, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України.

Автореферат розісланий 24 жовтня 1996 року.

Учений секретар
спеціалізованої ради
канд. психол. наук

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АПН України

М.І.Алексєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Вирішення завдань гуманізації суспільства потребує кардинальної переорієнтації наукових досліджень в напрямку створення оптимальних умов для якнайповнішого розкриття потреб, здібностей і можливостей кожної дитини з урахуваннями її якісної своєрідності як представника конкретної статі. Відсутність науково обгрунтованих поглядів на статевоорольову і психосексуальну диферентацію особистості в ранньому дитинстві, десексуалізація дошкільного, шкільного і сімейного виховання позначилась, в останню чергу, на моральній деградації сім'ї і суспільства в цілому, свідками якої ми зараз є.

В сучасних психолого-педагогічних дослідженнях дедалі частіше робляться спроби розглянути процес формування особистості як представника певної статі, як носія деяких вихідних якостей, що визначають зміст поведінки індивіда як чоловіка або жінки, хлопчика або дівчинки. Інтерес до цієї проблеми зумовлений не тільки тим, що категорія статі - одна з найважливіших історико-культурних, соціальних і клінічних проблем, а перш за все тим, що сучасні вимоги до формування гармонійної особистості не можуть бути виконані без врахування психологічної статі дитини.

Загальновідомим є той факт, що на протязі дошкільного дитинства закладаються і формуються основні компоненти та якості особистості, утворюється система специфічних психічних структур, які чинять вирішальний вплив на протязі всіх подальших етапів розвитку індивіда в онтогенезі. Особливе місце в цьому процесі належить формуванню психологічної статі дитини, її статевої самосвідомості (Л.І.Божович, І.С.Кон, В.В.Столін).

Особлива роль у формуванні статевої самосвідомості належить статевоорольовим уявленням, які виступають не тільки одним з механізмів становлення психологічної статі, але і способом фіксації на суб'єктивному рівні значимих для дитини відношень - до

навколишніх людей, речей, явищ, діяльності, які закріплюються у внутрішньому світі й стають цінностями. Таким чином, статеворольові уявлення слід розглядати як один з факторів, що безпосередньо, чи опосередковано, впливають на когнітивну, афективну і регулятивну сфери конкретного індивіда.

Статеворольові уявлення безпосередньо впливають на формування всіх компонентів психологічної статі особистості. Неадекватність даних уявлень в дошкільному віці може призвести до порушення статеворольової і психосексуальної орієнтації індивіда в майбутньому. В зв'язку з цим надзвичайно важливим завданням є діагностика порушень формування статеворольових уявлень саме в дошкільному віці, коли можливою є їх психокорекція, адже, як вказують ряд дослідників (О.І.Белкін, Д.М.Ісаєв, В.Ю.Каган, Е.Массобу, С.Жаклін та ін.), після 6 років змінити статеворольову орієнтацію психологічними методами практично неможливо.

Важливість дошкільного дитинства для формування психологічної статі і пов'язаних з нею особистісних новоутворень зумовлює необхідність введення до типових програм навчання і виховання в дитячих садках спеціального завдання статевого виховання дітей. На жаль, в жодній програмі, за якими працюють дошкільні заклади України ("Дитина", "Малятко", "Українське дошкілля"), завдання статевого виховання дітей відсутні. В зв'язку з цим виникає необхідність дослідити закономірності становлення всіх структурних компонентів психологічної статі, в тому числі й статеворольових уявлень, на протязі дошкільного дитинства й обґрунтувати зміст, завдання і методи статевого виховання дітей.

Об'єктом дослідження є статеворольові уявлення дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження складають особливості статеворольових уявлень хлопчиків і дівчаток, які відвідують дитячий садок.

Мета роботи полягала у вивченні психологічних особливостей статеворольових уявлень, які проявляються в оцінково-афективному

ставленні дошкільників до представників своєї та протилежної статі, виявленні можливостей і засобів психокорекційного впливу на процес формування даних уявлень дітей в умовах дитячого садка.

Основні гіпотези дослідження:

1. Специфіка статевої ролі уявлень дітей обумовлена як закономірностями психічного розвитку особистості в дошкільному віці, так і статевою належністю індивіда.
2. За умови відсутності цілеспрямованого статевого виховання в дошкільних закладах у дітей можуть формуватись неадекватні статевої ролі уявлення.

Для досягнення мети дослідження та перевірки гіпотез було поставлено такі *завдання*:

1. Дослідити загальновікові особливості статевої ролі уявлень дітей та виявити відмінності даних уявлень у хлопчиків і дівчаток, вихованців дитячих садків, у різні періоди дошкільного дитинства.
2. Виявити види неадекватних статевої ролі уявлень та їх розповсюдженість у хлопчиків і дівчаток.
3. Розробити та впровадити систему психологічної корекції неадекватних статевої ролі уявлень дітей в умовах навчально-виховного процесу дитячого садка.

Методологічною основою дослідження стали науково-психологічні положення про сутність і закономірності становлення особистості в дошкільному віці (Л.І.Божович, Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, Г.С.Костюк), розвиток свідомості й пізнавальних процесів у дітей (М.Й.Боришевський, П.Я.Гальперін, М.М.Поддяков, Ж.Піаже), формування психологічної статі в межах дошкільного дитинства (А.І.Белкін, Д.М.Ісаєв, В.Ю.Каган, І.С.Кон, Я.Л.Коломінський, Т.О.Реліна, S.Vem, R.Green, E.Maccoby, J.Money, P.Mussen).

Для розв'язання поставлених завдань було використано такі *методи*: спостереження, анкетування, бесіди з дітьми, батьками,

вихователями, експертні оцінки, констатуючий експеримент, проєктивні методики, в тому числі модифіковані автором варіанти, методи ігротерапії та елементи арттерапії, методи статистичної обробки кількісних показників.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що було здійснено комплексне теоретичне й експериментальне вивчення особливостей статевої ролі уявлень дітей, вихованців дитячих садків; розкрито їх обумовленість загальною ситуацією особистісного розвитку на протязі дошкільного віку; показано взаємозв'язок даних уявлень з процесом формування психологічної статі в онтогенезі.

Теоретичне значення роботи полягає у розширенні й поглибленні наукових знань про формування психологічної статі дітей дошкільного віку, місце і значення статевої ролі уявлень у цьому процесі; виявленні й уточненні особливостей даних уявлень у хлопчиків і дівчаток на протязі вікових періодів дошкільного дитинства.

Практична цінність результатів дослідження полягає в тому, що його результати можуть безпосередньо використовуватись в роботі з дітьми з метою діагностики й психокорекції процесу формування статевої ролі уявлень дітей.

Надійність і вірогідність отриманих даних забезпечувалась послідовною реалізацією теоретичних положень у розв'язанні завдань емпіричного дослідження; організацією експерименту відповідно до мети, завдань та умов проведення дослідження; використання взаємодоповнюваних методів; репрезентативністю вибірок; застосуванням методів математичної статистики.

На захист виносяться положення:

1. Зміст статевої ролі уявлень дітей дошкільного віку тісно пов'язаний з особливостями розвитку самосвідомості й характером становлення провідної діяльності на даному віковому відрізку - сюжетно-рольової гри.

2. Відмінності в ставеорольових уявленнях хлопчиків і дівчаток проявляються в оцінково-афективному ставленні дітей до осіб своєї та протилежної статі.
3. Виявлено види і розповсюдженість порушень ставеорольових уявлень у хлопчиків та дівчаток.
4. Розроблена та апробована система психокорекційного впливу на дошкільників з неадекватними ставеорольовими уявленнями.

Апробація роботи. Зміст основних положень і результатів дослідження обговорювався на Міжнародній науковій конференції "А.В.Запорожец и современная наука о детях" (Москва, 1995), Всеукраїнській науково-методичній конференції "Проблеми наступності та перспективності в роботі дошкільних закладів та школи" (Київ, 1996), II з'їзді Товариства психологів України (Київ, 1996), розглядалися на засіданнях лабораторії психології дошкільного виховання Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України (1993-1996), на обласних та регіональних конференціях з проблем дошкільного виховання (Івано-Франківськ, 1992-1995).

Впровадження в практику. Теоретичний аналіз проблеми й результати експериментального дослідження лягли в основу розробленого спецкурсу для студентів, що оволодівають спеціальністю "Педагогіка - психологія (дошкільна)", "Практична психологія". За матеріалами дисертації розроблені методичні рекомендації для вихователів дитячих садків.

Зміст і результати роботи відображено в публікаціях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, закінчення, списку використаної літератури, що складає 205 назв, додатків. Текст роботи вкладено на 160 сторінках, дисертація містить 15 таблиць, 8 графіків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано актуальність проблеми, виділено об'єкт і предмет дослідження, визначено його мету, сформульовано гіпотезу та завдання, розкрито методологічну основу та методи дослідження, висвітлено наукову новизну теоретичне і практичне значення дисертації та форми її апробації, а також представлені положення, що виносяться на захист.

У першому розділі *“Статеворольові уявлення дітей дошкільного віку як психолого-педагогічна проблема”* проаналізовані основні напрямки досліджень статорольових уявлень дошкільників у вітчизняній та зарубіжній психології, висвітлено значення даних уявлень для формування статорольової самосвідомості особистості, підкреслено особливості статорольової соціалізації хлопчиків і дівчаток на протязі дошкільного дитинства.

Аналіз підходів до проблеми формування статорольових уявлень у дітей дозволив виділити ряд напрямків, що на них найчастіше зосереджується увага дослідників (В.В.Абраменкова, О.І.Белкін, Д.М.Ісаєв, В.Ю.Каган, І.С.Кон, І.І.Лунін, S.Vem, E.Massoby, J.Money та ін.). Найчастіше у зв'язку з процесом становлення даних уявлень наводяться такі поняття як статорольові ролі, статорольова позиція, статорольова і психосексуальна орієнтація, статорольова самосвідомість, статорольова ідентичність, статорольові стереотипи і статуси, статорольова поведінка, статорольове самовизначення.

Винятково важлива роль даних уявлень для формування психологічної статі й статорольової самосвідомості підкреслюється в дослідженнях Б.Г.Ананьєва, Р.Бернса, Г.С.Васильченка, В.Ю.Кагана, І.С.Кона, О.Т.Соколової, І.І.Чеснокової, L. Kohlberg, P.H.Mussen, J.Stockard, M.Johnson та ін.

Статеворольові уявлення дітей формуються в процесі соціалізації на основі засвоєння суспільних стереотипів маскуліності й фемініності. Основними агентами статоворольової соціалізації дошкільників є члени сім'ї (в першу чергу батьки) й однолітки (А.М.Варга, В.І.Гарбузов, Д.М.Ісаєв, В.Ю.Каган, Д.В.Колесов, Я.Л.Коломінський, І.І.Лунін, Т.О.Репіна, Т.М.Титаренко, Т.І.Юферева, A.Bandura, H.A.Biller, R.Green, J.Gagnon, L.Weitzman та ін.).

Ціннісно-сміслова природа статоворольових уявлень, їх зв'язок з формуванням статоворольових цінностей і орієнтацій, мотивів поведінки, системи ставлень особистості до себе як представника певної статі і до оточуючих підкреслювалась у дослідженнях М.Й.Боришевського, Т.В.Говорун, Д.М.Ісаєва, В.Ю.Кагана, І.С.Кона, І.П.Петрище, В.В.Століна, Т.М.Титаренка, W.Hurtar, A.Zook, D.Phillips, M.Taylor та ін.

Сформованість неадекватних статоворольових уявлень в дошкільному віці може призвести до порушень статоворольової і психосексуальної орієнтації індивіда на пізніших стадіях онтогенезу, бути причиною неврозів та інших психотичних проявів (О.І.Белкін, Е.О.Грейнер, Е.Г.Ейдемільер, В.В.Юстіцький, О.І.Захаров, О.М.Свядош, С.Е.Сухарева, А.Фрейд, S.Vem, J.Bardwick, D.Scher, M.Storms та інші).

Конкретний зміст чоловічих і жіночих статоворольових стереотипів, на основі яких формуються статоворольові уявлення дітей, висвітлюють Д.М.Ісаєв, В.Ю.Каган, С.В.Ковальов, М.Кле, Д.В.Колесов, Н.Б.Сельверова, І.І.Лунін, Т.О.Репіна, S.Basow, S.Vem, E.V.Hurlock, W.Mischel, J.Pleck, P.H.Mussen та ін.

Механізм формування статоворольових уявлень і засвоєння дітьми статевих ролей (ідентичностей) висвітлений в ряді зарубіжних теоретичних концепціях психосексуального розвитку особистості: теорія моделювання (З.Фрейд, D.Scher), теорія соціального навчіння (A.Bandura, W.Mischel), когнітивна теорія

(L.Kohlberg), теорія “нової психології статі” (S.Bisaria, E.Maccoby, C.Jacklin, J.Stockard, M.Johnson), стадіальна теорія (P.Katz), мовна теорія (J.Pleck). На думку більшості вітчизняних дослідників (Д.М.Ісаєв, В.Ю.Каган, Я.Л.Коломінський, І.С.Кон, М.Х.Мелтсас, Т.О.Репіна, Т.І.Юферева та ін.) всі ці теорії - сторони єдиної моделі формування психологічної статі в онтогенезі, кожна з яких містить певну долю істини, але не охоплює всю складність даного процесу.

В нашому дослідженні статеворольові уявлення розглядаються в контексті загальних тенденцій психічного розвитку особистості на протязі дошкільного дитинства, які висвітлені в працях Л.І.Божович, Л.С.Виготського, Д.Б.Ельконіна, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва та ін. На даному віковому етапі закладаються основи особистості, формується підпорядкування мотивів, розширюється сфера діяльності дитини, відбувається інтенсивний когнітивний розвиток, виникають основи цілісного світогляду й світорозуміння. Суть даних процесів однакова для всіх дошкільників певного віку, але різна, в деякій мірі, за змістом у хлопчиків та дівчаток. Статева належність дитини спрямовує активність в діяльності, пізнанні, впливає на когнітивну, афективну й регулятивну сфери особистості, є суттєвим чинником у формуванні інтересів і ціннісних орієнтацій дошкільників.

Закономірності формування уявлень як пізнавального психічного процесу на протязі дошкільного дитинства досліджено в працях Л.А.Венгера, Б.Ф.Ломова, М.М.Поддякова та ін.

Статеворольові уявлення, як структурний компонент статевої самосвідомості індивіда, відіграють роль своерідної емоційно-етичної установки, яка регулює поведінку дитини як з однолітками (своєї та протилежної статі), так і з дорослими (Р.Бернс, М.Й.Борішевський, В.І.Гарбузов, Т.В.Говорун, В.Ю.Каган, W.Mishel, R.Whalen та ін.).

Відмінності в статевій соціалізації хлопчиків і дівчаток дошкільного віку розглядалися такими авторами, як В.В.Абраменкова,

О.І.Белкін, А.Н.Варга, Е.Еріксон, Д.М.Ісаєв, В.Ю.Каган, І.І.Лунін, Т.О.Репіна, Т.М.Титаренко, Н.А.Biller, М.Lewis, Е.Массобу, С.Jacklin, J.Money, Р.Н.Mussen та ін.

Основними чинниками статевої соціалізації дітей є батьки, інші члени сім'ї (дід, баба, брат, сестра) та однолітки. Гармонійна повна сім'я сприяє становленню психологічної статі та формуванню адекватних статеворольвих уявлень, засвоєнню статевиx ролей та цінностей, стимулює процес ідентифікації дитини з особою своєї статі, передусім - із батьком або матір'ю. Особливо суперечливим і проблемним є процес статевої соціалізації хлопчиків, оскільки "фемінінна педагогіка" сім'ї та дитячого садка ускладнює формування адекватних статеворольових уявлень і маскуліної статеворольової ідентифікації, гальмує засвоєння дошкільником "чоловічих" статевиx ролей і цінностей. Несприятливий емоційно-психологічний клімат у сім'ї негативно позначається на статевої соціалізації дітей обох статей, але особливо небезпечним він є для статеворольової орієнтації хлопчиків. Статева роль, як один з найрозповсюдженіших механізмів дитячого науціння статево визначеній поведінці, знаходить своє підкріплення і уточнення в спілкуванні й діяльності з однолітками. Дошкільники підкріплюють один в одного відповідну для статі поведінку, а неадекватні статеворольові уявлення та орієнтація в колі ровесників зникає швидше, ніж за інших обставин. Хлопчики більш чутливі до соціального тиску з боку однолітків при невластивій для їх статі поведінці.

У другому розділі "Дослідження психологічних особливостей статеворольових уявлень дітей дошкільного віку" дано теоретичне й методичне обґрунтування методик, які застосовувалися в констатуючій частині дослідження, та основні емпіричні показники, на підставі яких було зроблено висновки щодо відмінностей статеворольових уявлень хлопчиків та дівчаток, які проявляються в оцінково-афективному ставленні дошкільників до представників

своєї та протилежної статі; проаналізовано психологічний зміст таких відмінностей як між статями, так і в межах однієї статевої групи; досліджено й охарактеризовано відмінності міжособистісних стосунків дітей з різним типом статеворольових уявлень; висвітлено відмінності статеворольових уявлень дітей різних вікових груп, узагальнено отримані результати.

У нашому дослідженні ми виходили з того, що в процесі статевої соціалізації у дітей формуються основи певного статеворольового типу, що поєднує в собі особистісні та статеві характеристики індивіда. В сучасній психології прийнято виділяти чотири основні статеворольові типи: 1) *маскулінний тип* - високий показник вираженості чоловічих рис і якостей при мінімальній наявності жіночих; 2) *фемінінний тип* - високий показник жіночих характеристик при мінімальній наявності чоловічих; 3) *андрогінний тип* - поєднання високих показників маскулінності й фемінінності в одному індивіді; 4) *недиференційований тип* - поєднання низьких показників маскулінності й фемінінності в одній особі. Автор даної класифікації S.Bem зауважує, що стосовно дошкільного дитинства мова повинна йти не про статеворольовий тип в його завершеному вигляді, а про статеворольову орієнтацію на маскулінні, фемінінні та андрогінні цінності й поведінку. Недиференційований тип проявляється в період статевого дозрівання, тому в нашому дослідженні мова про нього йти не буде. Складовою структурною одиницею статеворольових типів є статеворольові уявлення, які безпосередньо впливають на формування таких якостей, як маскулінність, фемінінність чи андрогінність.

Відштовхуючись від положення про те, що індивідуальні статеворольові уявлення особистості проявляються у приписуванні особі (своїй статі) тих чи інших якостей, які самі по собі не є ні маскулінними, ні фемінінними, тобто є статево нейтральними, нами було розроблено методику "Якості". Дана методика полягала в тому, що ді-

тям у формі бесіди пропонували відповісти на запитання, кому, хлопчикам чи дівчаткам, більш властива та чи інша якість. За допомогою експертів (ними були 8 вихователів дитячих садків) було підбрано 16 якостей, які є зрозумілими і значимими для дітей дошкільного віку. Відповіді дітей фіксувалися в такій формі: 1) дана якість більше властива хлопчикам; 2) дана якість більше властива дівчаткам; 3) однаково властива як хлопчикам, так і дівчаткам.

Випробуваними в дослідженні виступали діти середніх, старших та підготовчих до школи груп дитячих садків №№ 2, 3, 18, 31 м.Івано-Франківська та № 314, 342 м.Києва. Загалом було випробувано 408 дітей (по 68 хлопчиків і 68 дівчаток кожної вікової групи). З метою перевірки ретестивної надійності методики, а також виявлення стійкості виборів дітей, нами було проведено повторне дослідження на тій таки виборці дітей через 2-3 тижні після першого. З'ясувалось, що відмінності між результатами першого та повторного дослідження не були значними (приймається нульова гіпотеза про схожість результатів - $t < t_{\alpha} = 0,05$). Підтвердилась гіпотеза, що діти не випадково приписують представникам різних статей певну кількість якостей, про що свідчить високий позитивний коефіцієнт кореляції Пірсона між першим та другим дослідженнями ($r_{xy} = 0,6-0,8$).

Отримані дані показали загальну тенденцію оцінки дітьми осіб своєї та протилежної статі. Так, у дівчаток з віком зростає оцінка представників своєї статі і знижується оцінка хлопчиків. У хлопчиків цей процес діаметрально протилежний - з віком знижується оцінка осіб своєї статі і зростає оцінка дітей протилежної статі. Хлопчики в старшій та підготовчій до школи групі значно більше якостей приписують обом статям (однаково виражені у хлопчиків і дівчаток).

Порівняльний аналіз кількісних даних приписування якостей хлопчиками й дівчатками проводився за такими показниками: 1) приписування хлопчиками якостей хлопчикам і дівчаткам; 2) припису-

вання дівчатками якостей дівчаткам і хлопчикам; 3) приписування дітьми (хлопчиками і дівчатками) якостей протилежній статі; 4) приписування дітьми (хлопчиками і дівчатками) якостей своїй статі; 5) приписування дітьми (хлопчиками і дівчатками) якостей обом статям. З'ясувалось, що дисперсія, яка порівнювалась за F-критерієм Фішера, була більшою в приписуванні хлопчиками і дівчатками якостей обом статям в середній та старшій групі, тоді як у підготовчій групі вона не досягла рівня статистичної значимості. Разом з тим, F-критерій виявився значимим у приписуванні дівчатками якостей своїй і протилежній статі лише в середній групі.

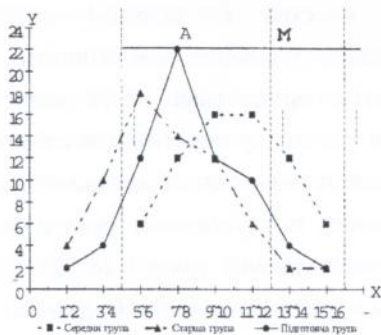
Середні показники результатів порівнювались за t - критерієм Стьюдента. Виявилось, що у всіх випадках відмінності досягли рівня значимості, причому, найбільші показники досягнуті в середній групі в приписуванні якостей хлопчиками і дівчатками своїй і протилежній статі, а також дівчатками в підготовчій до школи групі.

Для кількісної оцінки порівнюваних показників і типу зв'язку між ними ми використали коефіцієнт рангової кореляції Спірмена (G_s). Виявилось, що в приписуванні хлопчиками якостей своїй і протилежній статі були отримані найбільші показники кореляції у всіх вікових групах, причому простежується чіткий зворотній зв'язок між двома змінними (-0,881 у середній, -0,890 у старшій, -0,915 у підготовчій), тоді як у дівчаток цей показник у середній групі досить високий (-0,617), старшій - значно менший, а в підготовчій - практично зв'язку не простежується, тобто спостерігається коваріація. В інших випадках даний коефіцієнт не досягає суттєвої значимості.

Наступним етапом обробки даних, які були отримані за методикою "Якості", було визначення тих дітей, які приписують своїй чи протилежній статі найбільшу, або найменшу кількість якостей. На основі цих даних ми робили висновок про тип статевої ролі

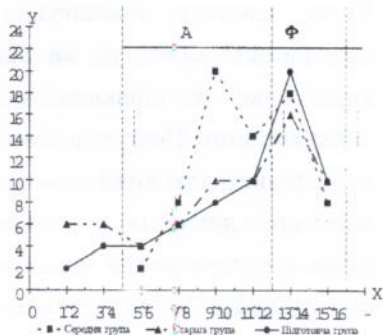
Графік 1

Приписування якостей хлопчиками різних вікових груп одноліткам своєї статі

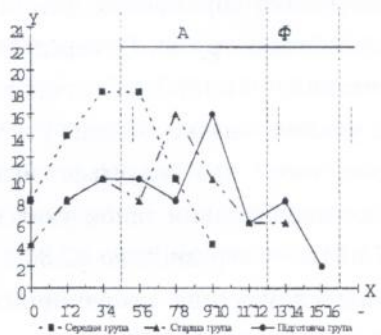
Графік 2

Приписування якостей дівчатками різних вікових груп одноліткам своєї статі

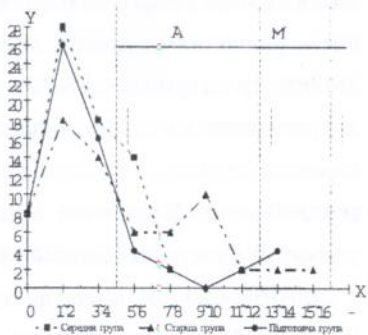
Графік 3

Приписування якостей хлопчиками різних вікових груп дівчаткам

Графік 4

Приписування якостей дівчатками різних вікових груп хлопчикам

Умовні позначення (до всіх графіків за методикою «Якості»):

- X — кількість якостей; Y — кількість дітей;
- A — кількість дітей з андрогінними уявленнями;
- Ф — кількість дітей з фемінінними уявленнями;
- M — кількість дітей з маскулітними уявленнями.

уявлень конкретної дитини. За основу визначення типу уявлень ми взяли кількісний принцип розподілу ознак, при якому значимими (інформативними) є крайні варіанти розподілу дітьми якостей. Якщо хлопчик приписував 75% якостей (і більше) особам протилежної статі, то ми вважали його уявлення фемінінними, а якщо таку ж кількість якостей він приписував своїй статі - маскулінними. Центральні показники розподілу якостей між статями характеризували дітей з андрогінними уявленнями. З'ясувалось, що кількість хлопчиків з чітко вираженими маскулінними уявленнями різко зменшується в кожній наступній віковій групі (26,47% - в середній, 5,88% - у старшій, 2,94% - в підготовчій). Водночас, з віком збільшується кількість хлопчиків з чітко вираженими фемінінними уявленнями (0% - в середній, 8,82% - в старшій, 14,70% - у підготовчій), тоді як кількість дівчаток із маскулінним типом уявлень у старшій та підготовчій групі практично не змінилась (5,88%). Кількість дівчаток з чітко вираженими фемінінними уявленнями досить висока у всіх вікових групах (у середній - 35,29%; у старшій - 38,23%; в підготовчій - 44,12%). Хлопчиків з андрогінним типом статевої ролі уявлень значно більше у всіх вікових групах, ніж дівчаток, крім того, простежується чітка тенденція до збільшення кількості хлопчиків з даним типом уявлень у кожній наступній віковій групі (з 73,55% - у середній, до 82,36% - у підготовчій). У дівчаток спостерігається зворотня закономірність (з 64,71% - в середній, до 50,00% у підготовчій). Приписування дітьми якостей показано на графіках 1, 2, 3, 4.

З метою з'ясування відмінностей уявлень дітей про якості ровесників і якості дорослих (чоловіків і жінок), а також уточнення типу статевої ролі уявлень дітей, ми провели дослідження, яке за своїм змістом і процедурою подібне до попереднього. За допомогою експертів ми підбрали вісім статево нейтральних якостей, які зрозумілі дітям. У формі бесіди ми запитували дітей, кому дана

якість більш властива - дорослим чоловікам ("дядям") чи жінкам ("тютям"). Дана методика умовно названа нами "Якості дорослих". Кількісна обробка даних була проведена за тією ж схемою, що і в попередній методиці.

Результати аналізу розподілу якостей дітьми різних вікових груп дорослим представникам своєї і протилежної статі, і зроблений на цій основі висновок про тип статеворольових уявлень дошкільників, показали, що суттєвих розбіжностей з даними попередньої методики не виявлено. Проте значно збільшилась кількість хлопчиків підготовчої групи, які приписали дорослим чоловікам переважну більшість якостей, порівняно з однолітками (14,70%). Водночас дещо збільшилось дівчаток старшої та підготовчої групи, які наділили більшістю якостей чоловіків і зменшилось тих, які приписували 75% (і більше) якостей особам своєї статі. Також зросла кількість дівчаток, які більшість якостей приписали обом статям.

Результати, які були отримані за допомогою двох методик, ми піддали кореляційному аналізу (G_s). Він показав досить сильний прямий зв'язок між тим, як діти оцінювали ровесників і дорослих представників обох статей (від 0,622 до 0,962 в різних вікових групах і за різними показниками). Порівняння кількісних даних двох методик за t-критерієм Ст'юдента і за F-критерієм Фішера показало, що відмінності між результатами двох досліджень не досягли рівня статистичної значимості.

За допомогою вищеназаних методик ми досліджували усвідомлювані компоненти статеворольових уявлень, ставлень дітей до представників своєї і протилежної статі. З метою дослідження неусвідомлюваних статеворольових уявлень і статеворольової орієнтації ми використали проєктивну малюнкову методику "Намалюй людину" Тест, розробивши при цьому власну діагностичну процедуру і критерії інтерпритації графічних презентацій. В нашому варіанті дана методика проводилась в чотири етапи, кожний з яких

проходив через 1-2 дні після попереднього. На першому етапі дитину просили намалювати людину (не вказуючи статі людини, яку потрібно малювати), на другому етапі - хлопчика, на третьому - дівчинку, на четвертому - свій портрет. Малюнки аналізувались за такими критеріями: 1) хто зображений на першому малюнку (хлопчик чи дівчинка); 2) кількість використаних кольорів на малюнках кожного етапу; 3) кількість зображених деталей тіла; 4) декоративні деталі одягу, прикраси; 5) абсолютна величина фігур на малюнках; 6) місце розташування фігури на аркуші паперу; 7) окремі деталі зображеної фігури; 8) загальна схема малювання фігури; 9) витирання і перемальовування деталей малюнка; 10) емоційні реакції і спонтанні коментарі дитини під час малювання; 11) паузи в процесі малювання; 12) додаткові предмети на малюнку, фон; 13) відношення до об'єкта малювання; 14) час виконання кожного етапу; 15) бесіда з дитиною за змістом кожного малюнка. На основі аналізу малюнків робився висновок про статево-рольову орієнтацію дитини (маскулінну чи фемінінну). І, відповідно, тип неусвідомлюваних статево-рольових уявлень. Отримані дані майже повністю співпали з даними про тип уявлень дітей, які були отримані за методикою "Якості".

Кокретний зміст статево-рольових уявлень хлопчиків і дівчаток ми вивчали за допомогою бесіди. Відповідаючи на запитання, діти висвітлювали ті чи інші сторони своїх знань (уявлень) про відмінності між статями. В бесіді переважна більшість дівчаток значно вище оцінювали свою статево належність, ніж хлопчики.

Міжособистісні стосунки дітей з різним типом статево-рольових уявлень ми досліджували за допомогою проективної візуально-вербальної методики Рене Жиля "Фільм-тест" (адаптована І.М.Гільяшевою, Н.Д.Ігнат'євою), а також за колірним тестом ставлень (КТС), який був адаптований для дошкільників О.М.Еткіндом. Отримані дані ми використовували в психокорекційній роботі з дітьми з метою гармонізації стосунків дитини з членами

родини та однолітками в дитячому садку, згладження основних конфліктів і негативних особистісних рис дітей.

Аналіз досліджень, проведених за різними методиками, дозволив виділити й описати ряд психологічних особливостей статеворольових уявлень дітей різних вікових груп дошкільного дитинства, які проявляються в оцінково-афективному ставленні до осіб своєї і протилежної статі. Необхідність психокорекційного впливу на процес формування даних уявлень у дошкільників зумовлений тим, що в певній кількості дітей обох статей ми виявили той чи інший вид неадекватних статево-рольових уявлень (власне неадекватні чи гіперактивні).

Одержані кількісні показники узагальнено, подано їх психологічну інтерпритацію.

У *третьому розділі* "Психокорекція неадекватних статево-рольових уявлень у дітей дошкільного віку" йдеться про принципи та цілі психокорекції, проведеної з дітьми в рамках дослідження, про зміст психокорекційної роботи і результати психокорекційного впливу на хлопчиків і дівчаток з певним видом неадекватних статево-рольових уявлень.

Оскільки більшість дослідників даної проблеми вважає, що порушення процесу формування психологічної статі, а неадекватні статево-рольові уявлення є одним із видів такого порушення, є наслідком і причиною конфліктних міжособистісних стосунків дитини із значимими дорослими (що підтвердилось в нашому дослідженні), то одним із завдань психокорекції було спрямування психолого-педагогічного впливу на гармонізацію даних стосунків.

Корекція статево-рольових уявлень дошкільників проходила як елемент, складова частина корекції особистісного розвитку взагалі. З цією метою піддавались корекції деякі негативні особистісні якості дітей: агресивність, конфліктність, замкненість, занижена і завищена самооцінка, неврози.

Психокорекційна робота проводилась в період із жовтня 1995 по квітень 1996 року. До складу експериментальної групи було включено 37 хлопчиків різних вікових груп та 80 дівчаток. Підставою для корекції слугували отримані нами дані за методиками “Якості”, “Намалюй людину” Тест, “Фільм-тест”, КТС, в яких відображено тип неадекватних уявлень у певних дітей, їх міжособистісні стосунки та деякі особистісні якості.

Нами було визначено три види психокорекційної роботи: лекційно-просвітницька, консультативно-рекомендаційна і власне корекційна робота у формі індивідуальної і групової корекції. Два перші проводились з батьками та вихователями дошкільних закладів, які відвідували діти. З цією метою дошкільним працівникам було прочитано п'ять лекцій, які висвітлювали основні питання становлення психологічної статі на протязі дошкільного дитинства. Також було організовано дві зустрічі з батьками, на яких йшла мова про статеve виховання дітей в сім'ї. З окремими батьками проводилась консультативна робота.

Спільно з вихователями були розроблені по три бесіди для кожної вікової групи, які мали на меті сприяти вихованню позитивного ставлення до осіб протилежної статі, формуванню адекватних статеворольових уявлень у дітей (елемент раціональної психотерапії). Бесіди проводили вихователі.

Спільно з вихователями були розроблені прийоми і зміст індивідуальної роботи з конкретною дитиною в повсякденному навчально-виховному процесі дитячого садка.

Психокорекція з дітьми проводилась у вигляді направленої (директивної) ігротерапії, яка передбачає активну участь психолога в іграх дітей з метою актуалізації в символічній ігровій формі неусвідомлюваних подавлених тенденцій і їх “програвання” в напрямку статево-рольової норми. Також з кожною дитиною було проведено 5-7 сеансів індивідуальної ігротерапії.

З дітьми також проводились елементи індивідуальної арттерапії. Ми пропонували дошкільникам ряд тем (“Моя сім’я”, “Я в дитячому садку”, “Яким я хочу бути” та ін.), а після виконання завдання з окремою дитиною проводилась бесіда за змістом намальованого. Дослідження показало, що арттерапія в дошкільному віці - дієвий засіб корекції особистості дітей. Найкращий ефект досягався в роботі з старшими дошкільниками, особливо хлопчиками.

З метою оцінки ефективності результатів психокорекційної роботи з дітьми з неадекватними статоворольовими уявленнями був проведений порівняльний аналіз даних, які були отримані в констатуючій частині дослідження, з показниками, які були виміряні після психокорекційних заходів. З цією метою був проведений контрольний експеримент за тими ж методиками. Статистична обробка отриманих даних показала високу ефективність запропонованих методів корекції, можливість психолого-педагогічного впливу на процес формування статово-рольових уявлень дітей з метою їх відповідності до статовікової норми.

Метод експертних оцінок, до якого були залучені батьки й вихователі, підтвердив ефективність проведеної роботи.

Психокорекційна робота підтвердила положення про те, що гармонізація міжособистісних стосунків дитини із значимими дорослими і ровесниками сприяє формуванню адекватних статоворольових уявлень у неї.

У *закінченні* підбито підсумки теоретичного та експериментального дослідження, зроблено висновки:

1. Уявлення дітей дошкільного віку про відмінності між особами різних статей, як ровесників, так і дорослих, тісно взаємопов'язані, про що свідчать високі показники коефіцієнту рангової кореляції (G_s) між тим, як дошкільники оцінюють якості та особистісні характеристики однолітків та дорослих.

2. Зміст статоворольових уявлень дітей тісно пов'язаний з основними етапами розвитку провідної діяльності - сюжетно-рольової гри. Якщо молодші дошкільники, для яких є характерними ігри на побутові теми, називають, в основному, зовнішні відмінності між особами різних статей (одяг, зачіска), то діти старшої групи, в іграх яких переважають виробничі сюжети, крім ознак зовнішності, вказують ще на відмінності в професіях, заняттях, інтересах. Вихованці підготовчої до школи групи, для яких в іграх найхарактернішим є відтворення стосунків між людьми, вказують на відмінності в поведінці, рисах і якостях представників різної статі.

3. Характерною особливістю статоворольових уявлень дітей дошкільного віку є полярність, яка проявляється в тому, що хлопчики та дівчатка всіх вікових груп схильні приписувати певні особистісні якості та хараткеристики, які є статево нейтральними за своїм змістом, особам або чоловічої, або жіночої статі.

4. Відмінності в статоворольових уявленнях хлопчиків та дівчаток, які відвідують дитячий садок, проявляються в оцінково-афективному ставленні до осіб своєї та протилежної статі. Дівчатка з віком схильні більш позитивно сприймати й вище оцінювати свою статево належність, ніж хлопчики. У хлопчиків на протязі дошкільного віку спостерігається тенденція до зниження позитивного ставлення й оцінювання своєї статевої належності.

5. Фемінізація сімейного та суспільного дошкільного виховання призводить до формування у деяких осіб обох статей неадекватних статоворольових уявлень, причому, у більшості хлопчиків спостерігаються власне неадекватні, а в дівчаток - гіперадекватні статоворольові уявлення. Такий стан речей не є сприятливим в плані становлення психологічної статі ні для хлопчиків, ні для дівчаток.

6. Негативні тенденції формування статоворольових уявлень можуть бути нейтралізовані шляхом психологічно правильної побудови міжособистісних стосунків дітей із значимими дорослими (члени сім'ї) та однолітками обох статей (група дитячого садка), вироблення навичок статоворольової поведінки, формування статоворольових цінностей та адекватних уявлень.

В умовах навчально-виховного процесу в дитячому садку є можливим і доцільним надання психологічної допомоги дітям з метою корекції їхньої поведінки та статево-рольових уявлень.

Результати дослідження підтвердили висунуту гіпотезу, дозволили уточнити й поглибити розуміння процесу формування статево-рольових уявлень дітей дошкільного віку. Знання виявлених особливостей статево-рольових уявлень дошкільників дає можливість краще розуміти специфіку особистісного розвитку дітей, у вірному напрямі проводити виховний процес з хлопчиками і дівчатками, виявляти й коригувати відхилення в статево-рольовому розвитку осіб обох статей. Залишаються актуальними подальші дослідження як процесу формування статево-рольових уявлень дітей, так і ефективних шляхів психолого-педагогічного впливу на процес формування психологічної статі на протязі дошкільного дитинства.

Основний зміст роботи відображено в таких публікаціях:

1. Хлопчики і дівчатка. Формування статево-рольових уявлень у дітей дошкільного віку // Дошкільне виховання.- 1994.- № 8.- С.14-15.
2. Некоторые аспекты формирования психологического пола в дошкольном детстве // А.В.Запорожец и современная наука о детях. Тезисы конференции, посвященной 90-летию А.В.Запорожца.- М., 1995. - С.107-109.
3. Деякі аспекти формування статево-рольових уявлень у дітей дошкільного віку // Психолого-педагогічні проблеми сімейного виховання: Допов. республ. наук.-практ. конф. 23-25 травня 1995 р.- Рівне.- С.153-155.
4. Рoste майбутня жінка, мати. Статеве виховання дівчинки в сім'ї // Дошкільне виховання.- 1996.- № 3.- С.18-19.
5. Деякі аспекти дослідження статево-рольових уявлень дітей дошкільного віку // II з'їзд Товариства психологів України. Тези доповідей (в друці).

Палий А.А.

“ОСОБЕННОСТИ ПОЛОРОЛЕВЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА”.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология.

Институт психологии имени Г.С.Костюка АПН Украины, Киев - 1996 г.

Защищается рукопись, которая содержит теоретическое и экспериментальное исследование особенностей полоролевых представлений детей дошкольного возраста. Раскрывается оценочно-аффективное отношение дошкольников к представителям своего и противоположного пола. Констатируется зависимость полоролевых представлений детей от общих закономерностей формирования личности в дошкольном детстве, условий социализации и половой принадлежности индивида. Анализируются виды неадекватных полоролевых представлений и их распространённость у мальчиков и девочек. Излагается система психологической коррекции неадекватных полоролевых представлений детей в условиях современного детского сада.

A.A.PALIY

SEX-ROLES NOTIONS PECULIARITIES AMONG CHILDREN OF PRESCHOOL AGE.

Thesis for degree doctor of Philosophy on psychology speciality 19.00.07 - Pedagogical and development psychology. The Institute of Psychology by name G.S.Kostjuk, Academy of Pedagogical Sciences. Kyiv, 1996.

The research comprising theoretical and experimental investigation of sex-roles notion peculiarities among preschool children to their own and opposite sex. It is stated that sex-roles notion of children of preschool age results from regularities of moulding a personality in preschool age, is dependent on socialization and individual sex. The research has analyzed aspects of inadequate sex-roles notions and their dissemination among boys and girls. The aytor of the thesis sets forth a system of psychological correction of inadequate sex-roles notions among children in a preschool daycare centre.

Ключові слова: статеворольові уявлення, маскулінність, фемінінність, андрогінність, статеворольова орієнтація, неадекватні статеворольові уявлення, соціалізація, оцінково-афективне ставлення.

*Видавництво "Плай"
Прикарпатського університету
ім. В. Стефаника*

*****

*Віддруковано в друкарні видавництва "Плай"
284000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
Тираж 100 прим. Замовлення 11.*

430000

AB 36.070